

Niko Toš, ured.

VREDNOTE V PREHODU IX.

Iz zakladnice socioloških raziskav:

- migracij Slovencev (1973–1987) in
- socialne strukture jugoslovanske družbe (1983–1987)

VREDNOTE V PREHODU IX.

**Iz zakladnice socioloških raziskav:
migracij Slovencev (1973–1987) in
socialne strukture jugoslovanske družbe (1983–1987)**

Niko Toš, ured.

Knjižna zbirka:

DOKUMENTI SJM 23

Urednik zbirke:

dr. Slavko Kurdija

Izdajatelj in založnik:

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK, Ljubljana
in Edition Echoraum, Wien

Recenzenti:

dr. Zdravko Mlinar

dr. Karl H. Müller

dr. Zdenko Roter

Likovna oprema in prelom:

Polona Mesec-Kurdija

Tisk:

Present, d.o.o., Dolenjska c. 43, Ljubljana

Naklada:

200 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.653(497.4)

VREDNOTE v prehodu IX.: iz zakladnice socioloških raziskav: migracij Slovencev (1973-1987) in socialne strukture jugoslovanske družbe (1983-1987) / Niko Toš, ured. - Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV-CJMMK; Wien: Echoraum, 2014. - (Knjižna zbirka Dokumenti SJM ; 23)

ISBN 978-961-235-700-9 (Fakulteta za družbene vede)

1. Toš, Niko
275870464

KAZALO

PREDGOVOR

Iz zakladnice socioloških raziskav

Niko Toš5

PRVI DEL

SLOVENSKI DELAVCI V ZVEZNI REPUBLIKI NEMČIJI. SOCIOLOŠKI VIDIKI EMIGRACIJE, VKLJUČEVANJA V IMIGRANTSKO DRUŽBO IN VRAČANJA V DOMOVINO – Prikaz raziskav (1973–1987)

1.0 Sociološko raziskovanje mednarodnih migracij

Projekt Slovenci v Nemčiji

Niko Toš9

2.0 Projektni dokument »Slovenci v Nemčiji«

Stane Saksida, Peter Klinar, Niko Toš29

3.0 Pojavi neskladnosti družbene strukture, značilni za sodobne mednarodne migracije

Peter Klinar81

4.0 Primer akcijske raziskave od zamisli do realnosti – akcijski (eksperimentalni) programi za usmerjanje vračanja naših delavcev iz pomurja v domovino

Niko Toš97

5.0 Slovenci v ZR Nemčiji

Vprašalnik in podatkovna knjiga raziskave

Niko Toš, Peter Klinar, Stane Saksida,
Silva Mežnarić, Sergio Švara117

6.0 Slovenci po povratku iz ZR Nemčije

Vprašalnik in podatkovna knjiga raziskave

Niko Toš, Peter Klinar, Stane Saksida,
Silva Mežnarić, Sergio Švara209

7.0 Viri, objave iz raziskave in publikacije migracije

Tina Vovk, Živa Broder297

DRUGI DEL

RAZREDNA BIT SODOBNE

JUGOSLOVANSKE DRUŽBE 1983–1988

(Klasno biće savremenog jugoslavenskog društva)

- 8.0 Raziskava socialne strukture jugoslovanske družbe
zasnova, projekt in izvedba raziskave – zadnji poizkus**
Niko Toš309
- 9.0 Sociološki vidiki razpada Jugoslavije**
Hafner Fink Mitja335
- 10.0 Rezultati empiričnih raziskav v šestih republikah
in dveh pokrajinah SFRJ, 1986–1987**
Vprašalnik in podatkovna knjiga
Niko Toš, Peter Jambrek, Vlado Goati, Ivan Šiber,
Vladimir Obradović, Džemal Sokolović, Djerdj Rapi,
Petar Georgievski, Miroslav Janičijević, Sergej Flere,
Risto Kilibarda, Mitja Hafner Fink,
Lidija Herek, Vera Kozmik345
- 11.0 Rezultati empiričnih raziskav v šestih republikah
in dveh pokrajinah SFRJ, 1986–1987**
Modelske spremenljivke – indeksi
Peter Jambrek, Mitja Hafner Fink, Lidija Herek,
Vera Kozmik, Niko Toš537

PREDGOVOR

Iz zakladnice socioloških raziskav

Pred nami je knjiga Vrednote v prehodu IX. s podnaslovom Iz zakladnice socioloških raziskav. Natanko sedemnajst let je tega, ko sem pisal predgovor h knjigi Vrednote v prehodu I. Vmes je izšlo osem, vključno s to devet, zajetnih knjig v seriji Dokumenti SJM pod skupnim naslovom Vrednote v prehodu (VP). V načrtu pa ostaja še ena – deseta knjiga – in upanje, da jo bomo dokončali. S tem zao-krožujem program dokumentiranja socioloških empiričnih raziskav in projektov, ki sem jih vodil in so potekali v okviru Centra za raziskovanje javnega mnenja (CJM) v obdobju od leta 1966 do danes.

Prva knjiga (VP I.) dokumentira nastanek in razvoj raziskovalnega programa Slovensko javno mnenje (SJM) od ustanovitve CJM 1966, priprave in zasnove prve sistematične raziskave SJM 1968 ter celoten potek raziskovanj SJM do vključno pomladi 1990. V tem obdobju je program SJM potekal kot nacionalni longitudinalni družboslovni infrastrukturni program. V knjigah VP II.–IV. (1990–2009) sta dokumentirana tematska in metodološka rast programa SJM ter njegovo vključevanje v mednarodne primerjalne programe. SJM se je v obdobju od leta 1990 do danes vključeval v vse temeljne mednarodne sociološke programe in s tem odprl prostor in možnosti za primerjalno analizo Slovenije, skupaj z drugimi evropskimi in svetovnimi družbami. Knjige VP V.–VIII. dokumentirajo to primerjalno razsežje raziskav SJM; v njih so opisani cilji, zasnove, metodološke izpeljave in izpisani rezultati raziskav v medčasovnih in mednarodnih primerjavah. V njih so dokumentirane vključitve Slovenije (SJM) v vse osrednje mednarodne sociološke programe, kot so: Svetovna raziskava vrednot (WVS), Evropska raziskava vrednot (EVS), Mednarodna družboslovna raziskava (ISSP), Mednarodna raziskava volilnih sistemov (CSES) in Evropska družboslovna raziskava (ESS). V osmi knjigi (VP VIII.) so dodatno k temu zbrani še opisi in zapisi vseh pomembnih mednarodnoprimerjalnih raziskav v srednje- in vzhodnoevropskem območju, v katerih smo sodelovali v okviru programa SJM. Te raziskave so osredotočene na vprašanja procesov demokratizacije, kakovosti življenja, procesov (de)sekularizacije, položaja cerkva v družbah v tranziciji itd.

Deveta knjiga (VP IX.) izstopa iz skupnega okvira vseh predhodnih, ki jih označuje program Slovensko javno mnenje. V tej knjigi sta prikazani obsežni in pomembni sociološki raziskavi, prva, ki zajame pojav mednarodnih migracij in vključenosti Slovencev in Slovenk v migracijske procese, in druga, ki obravnava

problem razredne/slojne (stratifikacijske) strukturiranosti »jugoslovanske« oz. nacionalnih družb republik in pokrajin SFRJ v sredini osemdesetih let. Gre za dva izjemno obsežna in pomembna družboslovna projekta, usmerjena v krizne razmere in razsežja takratne jugoslovanske družbe. Prva, migracijska raziskava, ki je potekala pod delovnim naslovom Slovenci v ZR Nemčiji, je bila sprožena v času množičnega odhajanja delavcev iz vseh republik in pokrajin takratne Jugoslavije na delo v tujino. V okviru t. i. gospodarske reforme je oblasti postalo očitno, da reševanja naraščajoče brezposelnosti na sistemski ravni ni mogoče – kljub ideološkim zadržkom – rešiti drugače kot z odpiranjem meja. Sprožil se je tok odhajanja delavcev in njihovih družin na »začasno delo v tujino«. In tudi Slovenci smo bili potegnjeni v ta tok. Skupina raziskovalcev (Klinar, Saksida, Toš) je zasnovala in skoraj desetletje vodila, ob sodelovanju desetih družboslovcev in študentov sociologije, obsežen raziskovalni projekt Slovenci v Nemčiji, ki je opisan in dokumentiran v prvem delu te knjige.

Drugo, raziskavo razredne biti sodobne jugoslovanske družbe, smo zasnovali (Goati, Šiber, Jambrek, Toš, ob sodelovanju desetih družboslovcev iz R/P) v začetku osemdesetih let, v razmerah zaostrovanja družbene krize in vse bolj očitnega razpadanja socialističnega in federalnega temelja skupne države. V središču raziskave sta razredna/slojna (stratifikacijska) struktura takratne jugoslovanske družbe oz. družb ter razkrivanje neskladij z njeno »brezrazredno« ideološko zasnovo.

Tako v zvezi z migracijami kot v zvezi z razredno/slojno strukturo se zdi, kot da bi jih vzeli z repertoarja kriznih problemov sodobne slovenske družbe. Tako je danes vse bolj žgoč problem odhajanja mladih v tujino; razmerja med temeljnimi sloji v družbi se vse bolj izražajo v antagonizmih med lastniki kapitala ter diskriminiranim srednjim slojem, delavci in brezposelnimi. Zdi se, kot da smo z raziskavami izpred štirih desetletij na ravni žgočih problemov današnje Slovenije.

Tako obsežen projekt dokumentiranja, kot je izpeljan v programu Vrednote v prehodu in še posebej v VP IX., je seveda mogoč le ob ustvarjalnem, zavzetem, vztrajnem in natančnem delu velike skupine sodelavcev. Najprej vseh tistih, ki so sodelovali pri zasnovi in izvedbi vključenih raziskav. Pri tej dokumentarni knjigi (VP IX.) pa velja ponovno in še posebej zahvala sodelavkam CJM: gospe Ivi Kecman, poslovni sekretarki centra, samostojnima strokovnima sodelavkama Tini Vovk, mag. sociologije, in Živi Broder, univ. dipl. sociologinji, ter Mayu Doušaku, dipl. ing. elektrotehnik. Pri ureditvi te knjige smo bili deležni podpore sodelavcev Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja in Arhiva družboslovnih podatkov FDV. Hvala!

PRVI DEL

**SLOVENSKI DELAVCI V
ZVEZNI REPUBLIKI NEMČIJI.
SOCIOLOŠKI VIDIKI
EMIGRACIJE, VKLJUČEVANJA
V IMIGRANTSKO DRUŽBO
IN VRAČANJA V DOMOVINO
– Prikaz raziskav (1973–1987)**

SLOVENSKI DELAVCI V ZVEZNI REPUBLIKI NEMČIJI. SOCIOLOŠKI VIDIKI EMIGRACIJE, VKLJUČEVANJA V IMIGRANTSKO DRUŽBO IN VRAČANJA V DOMOVINO

1.0 Sociološko raziskovanje mednarodnih migracij

Projekt Slovenci v Nemčiji

Niko Toš

Povzetek

V tem sestavku so prikazani izhodišča, zasnova, potek in rezultati raziskovalnega projekta »Sociološki vidiki emigracije, vključevanja v imigrantsko družbo in vračanja v domovino – Slovenci v Nemčiji«, ki ga je v letih 1973–1985 zasnovala in izvedla skupina raziskovalcev Centra za raziskovanje javnega mnenja na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani. Vodilni raziskovalci so bili S. Saksida, P. Klinar in N. Toš (nosilec projekta). Dokumentirani so temeljni koraki v poteku raziskave in pojasnjeni konteksti, v katerih se je razvijala. V sestavku so zbrane osnovne informacije, ki pojasnjujejo dokumente, nanizane v tem delu knjige in sicer projekt in njegova teoretska utemeljitev, podatkovne knjige izvedenih socioloških anket in opis druge faze projekta, ki je potekal pod naslovom »Eksperimentalni projekt za usmerjanje vračanja slovenskih delavcev iz tujine v domovino«.

Osnovni pojmi: mednarodne migracije; emigrantska, imigrantska družba; motivi emigriranja in remigriranja; adaptacija, akulturacija in integracija migrantov v imigrantsko družbo; odnosi med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi; Jugoslavija, Slovenija, ZR Nemčija, itd.

1.1 Zgodba o nastajanju in poteku migracijskega projekta

V uvodnem poglavju projektne dokumenta (Migracije 1, 1973) je zapisano, da je bilo raziskovanje migracij ter njihovih socialnih, kulturnih, političnih in drugih vidikov, še posebej pa posledic, ki se kažejo v zmanjševanju človeškega potenciala emigrantskih družb, osrednja družboslovna tema tudi v takratni jugoslovanski oz. slovenski družbi. Postopno uvajanje koncepcije odprte družbe ter učinki t. i. ekonomske reforme v njej so se kazali v naraščanju deleža brezposelnih in se izrazili v hitrem povečevanju emigracije. Konec šestdesetih let so ljudje na delo v tujino odhajali predvsem zaradi izgube oz. občutka ogroženosti svojih zaposlitev in posledično ogroženosti socialnega položaja svojih družin. V začetku sedemdesetih let je zaposlitveni krč v Sloveniji sicer delno popustil, emigracijski tok pa se je bolj ali manj ohranil. V tem času je bilo na delu v tujini okoli 80.000 Slovencev, kar pomeni 5,5 odstotka prebivalstva Slovenije, med njimi je bila kar tretjina kvalificiranih delavcev in strokovnjakov. Politika je obravnavala emigracije kot »odhajanje na začasno delo v tujino«. Razlaga o začasnih migracijah pa je bila vseskozi sporna (Benko, V., Migracije 1, str. 1). Čeprav je bil migracijski tok iz južnih republik takratne Jugoslavije še izrazitejši in je v nekaterih nerazvitih regijah dosegal raven eksodusa, je tudi v Sloveniji pomenil viden, globok in žgoč problem, ki je poleg ekonomske in socialnodemografske terjal tudi sociološko in socialnoantropološko obravnavo.

Prve kritične razprave o problemu migracij, ki so privedle do postavitve raziskovalnega projekta, so potekale s študenti sociologije v letih 1971–1973 na FSPN. Povzeto iz zapisa posvetovanja¹ o projektne dokumentu je zamisel o izpeljavi projekta nastala »prav v tem prostoru, med srečevanjem članov raziskovalne skupine s študenti sociologije 3. letnika, v okvirih metodološkega seminarja«. Prvotne zamisli o projektu so bile izražene in izoblikovane v projektne dokumentu »Sociološki vidiki emigracije, vključevanja v imigrantsko družbo in vračanja v domovino«, ki je dobil delovno ime »Slovenci v Nemčiji«.

Od ideje o projektu do njegove sprožitve in poteka je bilo treba zagotoviti njegovo umestitev v programe ustanov, ki so raziskave financirale. Prvotna zamisel, sicer vseskozi usmerjena na problem migracij iz Slovenije, je govorila o »jugoslovanskih delavcih na začasnem delu v tujini«. Zdelo se je, da bomo s predlogom projekta lažje prodrli na takratni zvezni ravni².

Da bi s predlogom raziskave uspeli, smo iskali povezave v jugoslovanskem območju. Pri tem smo se povezali z Inštitutom za proučevanje migracij, ki je deloval v

-
1. Posvet je potekal 25. 12. 1973 v učilnici 4. letnika FSPN. Magnetogram posveta je objavljen v publikaciji *Migracije* 10.
 2. Leta 1972/73 je še deloval Zvezni sklad za financiranje znanstvene dejavnosti v Beogradu. V tem času je to ustanovo vodil prof. dr. Dolfe Vogelnik.

okvirih zagrebške univerze³. Za zamisel koordiniranega projekta, skupaj s kolegi iz Hrvaške, smo dobili potrebno začetno podporo Zveznega sklada za financiranje znanosti v Beogradu, kar je zadoščalo za sprožitev pripravljanih dejanj za projekt. V nadaljevanju, ko smo projekt jasno omejili na problematiko »Slovencev v Nemčiji« oz. proučevanje emigracijskih in remigracijskih tokov iz Slovenije in vanjo, smo našli ustrezno finančno podporo pri slovenskih financerjih.⁴

Ideja o raziskavi je povezala in združila nosilno skupino raziskovalcev: Staneta Saksido,⁵ Petra Klinarja⁶ in Nika Toša⁷ kot nosilca projekta. Kasneje sta se v raziskovalno skupino vključila še Silva Mežnarič⁸ in Sergio Švara.⁹ Tako sestavljena raziskovalna skupina je uspešno delovala in vodila projekt v vseh njegovih fazah, v obdobju od leta 1973 do 1985.

In na kaj se lahko oprem v pripovedi zgodbe o projektu? Spomin ne bi zadoščal, saj je od snovanja ideje o raziskavi minilo več kot štiri desetletja, od njenega zaključka pa več kot tri desetletja. Tudi na glavne akterje projekta se žal ne morem več opreti. Iz projektnega delovanja in delovanja ob njem pa je nastajala obsežna raziskovalna dokumentacija, publikacije Migracije, knjige, članki, poročila, vprašalniki, itd. – in seveda še vedno operativne datoteke empiričnih raziskav. In vse to je skoraj v celoti ohranjeno in je dobra opora za opisovanje poteka tega projekta. Ne poznam družboslovne raziskave iz tega časa v Sloveniji oz. Jugoslaviji, ki bi bila tako dokumentirana in danes še vedno dostopna.

Kako smo se leta 1972/1973 lotili dela? Seveda je najprej obveljalo spoznanje, da nimamo na voljo zadostnega izhodiščnega znanja in informacij za zasnovano projekta o migracijah. Odpreti je bilo treba dostope do že raziskanega, že zbranega in analiziranega gradiva in dokumentov v slovenskem, jugoslovanskem¹⁰ ter evropskem in svetovnem okolju¹¹. To je bil za nas v Sloveniji seveda še čas pred

-
3. Institut za migracije, Vseučilište u Zagrebu, direktor dr. Ivo Baučić.
 4. Sklad Borisa Kidriča oz. kasneje Raziskovalna skupnost Slovenije.
 5. Stane Saksida, tedaj direktor Inštituta za sociologijo, v okviru katerega je v začetku sedemdesetih let vodil najboljše projekta raziskovanja socialne stratifikacije v Sloveniji.
 6. Peter Klinar, tedaj predavatelj sociologije na FSPN in član ustanovne skupine projekta Slovensko javno mnenje.
 7. Niko Toš, tedaj predavatelj metodologije družboslovnega raziskovanja na FSPN, ustanovitelj in predstojnik CJM, nosilec projekta SJM.
 8. Silva Mežnarič, diplomirana pravnica, ki je na delo v CJM kot izkušena raziskovalna prišla iz Zagreba.
 9. Sergio Švara, profesor psihologije in filozofije, strokovni sodelavec v CJM.
 10. Bibliografija slovenskih in srbohrvaških tekstov o migracijah, Migracije 5, Ljubljana 1973, 66 str.
 11. Bibliografija tuje literature v zvezi z raziskavo o socioloških vidikih ... Migracije 3, junij 1973, 119 str.

informacijsko revolucijo. Pomembne vire in dokumente smo »ročno« iskali po knjižnicah, arhivih, na domačih in tujih institutih, v izbranih knjigah in revijah, da smo si odprli najnujnejši dostop do obravnave problema migracij. Precej napora in dela smo vložili torej v dokumentacijsko informacijsko fazo. Čeprav smo čutili problem migracij Slovencev, smo vendarle živeli odmaknjeno od okolij in ljudi, ki jih je najbolj prizadel. Da bi lahko dojeli probleme ljudi, ki so bili vključeni v migracijske procese, smo se jim morali približati. Odhajali smo v okolja in se pogovarjali z ljudmi, slovenskimi emigranti, ki so se priložnostno vračali domov, in s tistimi, ki so se pripravljali k odhodu; pripravili smo »turnejo« srečanj s Slovenci na delu v Nemčiji, do katerih smo prišli prek njihovih družin doma, prek kulturnih društev, podjetij, kjer so bili v večjem številu zaposleni, ob pomoči konzulatov¹², prek slovenskih duhovnikov in obmašnih srečevanj¹³ – v tujini. Imeli smo celo vrsto izjemno odprtih, v posameznih primerih pa tudi zadržanih, zadržanih srečanj in pogovorov, ko so nam ljudje pripovedovali o svojih izkušnjah migrantov v Nemčiji: o okoliščinah, ki so jih potegnile ali pognale v migracijski tok, o razmerah in okoliščinah svojega življenja in dela v Nemčiji, o svojih družinah, o načrtih za vrnitev itd. Izjemno pomemben vidik priprave na projekt je bil tudi vpogled v svetovno migracijsko literaturo. To je bilo mogoče le s poglobljenim študijem in vztrajnim dokumentiranjem. To nalogo je v okviru projekta v veliki meri prevzel in jo odlično opravil Peter Klinar¹⁴, ki je iz tematike študija mednarodnih migracij leta 1975 doktoriral (Klinar, P., 1976/1), pred tem pa rezultate svojega študijskega dela postopoma vnašal v raziskovalni projekt in analize (Klinar, P. in dr., 1973).

Migracije so proces, ki vselej poteka med sistemi in je torej nujno tudi problem sistemov, emigrantske in imigrantske družbe. Seveda smo si v izhodišče postavili tudi vprašanje odnosa emigrantskega/imigrantskega družbenega sistema do migracij. Ugotovili smo, da Jugoslavija oz. Slovenija ni imela konsistentne migracijske politike. Od trenutka, ko je bila soočena z emigracijami, do časa snovanja raziskave je bila očitna »evolucija« stališč v zvezi s tem: od začetnega zavračanja migracij, saj odhajanje ljudi na delo v tujino ni bilo skladno z idejnimi postavkami sistema in takratnim razumevanjem patriotizma, nato do tihega sprejemanja migracij kot izhoda v zaposlitveni krizi in končno do sistemske podpore emigracijskemu toku, kot da gre za nekaj povsem naravnega in izrazito pozitivnega. In vendar je vseskozi veljala tudi podmena, izražena v označbi »naši delavci na začasnem delu v tujini«.

12. Jugoslovanski konzulati v Münchnu, Stuttgartu, Kölnu, Düsseldorfu, Frankfurtu, itd.

13. V spomenu mi ostaja bogastvo vtisov z desetdnevnega potovanja S. Saksida, P. Klinarja in mene, ko smo se srečevali s skupinami in posameznimi Slovenci vse od Münchna, Stuttgarta do Düsseldorfa in ob vrnitvi v Nürnbergu in Ingolstadtu.

14. Peter Klinar je v letih 1973/74 v okviru Fulbrightove štipendije proučeval migracijsko problematiko na Department of Sociology, University of Chicago.

Z emigracijami so za domači sistem nastajale (končne) posledice, s pozitivnimi in tudi negativnimi učinki, tako za posameznike, emigrante, njihove družine, za družbeno okolje, kakor tudi za migrantski sistem kot celoto. Te posledice so bile izpostavljene svoji lastni regulaciji. To pa je veljalo tudi za imigrantske sisteme. In tudi njihove imigrantske politike niso bile konsekvantne in pretehtane z vidika dolgoročnih ciljev in posledic za družbe kot celote (interkulturalizem) ter za imigrantske skupnosti in imigrante znotraj njih. V središče naše raziskave pa nismo postavili sistemov ter njihovih ciljev in relacij, temveč migranta v procesu prehajanja med njimi ter v procesu umeščanja v njih. Prav to nas je privedlo do izbire modelskih izhodišč, še posebej do stratifikacijskega modela – o tem več kasneje. Na projekt smo se torej pripravljali temeljito in vsestransko, k njegovi končni zasnovi pa je vsekakor prispevalo dejstvo, da je nekako v istem času in nekaj pred tem v slovenski sociološki raziskavi prevladal koncept socialne stratifikacije (Saksida, S., Caserman, A., Petrovič, K., 1973). Na Inštitutu za sociologijo so prav v tem času zaključevali obsežen empirični projekt, utemeljen na stratifikacijskem modelu, kar je nesporno prispevalo tudi k modelski zasnovi našega projekta.

Zgodba o projektu »Slovenci v Nemčiji« se tu pravzaprav šele začne. Izdelan dokument projekta je bil predmet znanstvenokritične obravnave, ki mu je pretežno pritrdila. Od tu naprej se je raziskava razvijala nekako skladno s projektno zamislijo¹⁵. Raziskava se je razvila v večplastno socialno omrežje, ki je vključevalo tisoč »respondentov«, Sloenk in Slovencev na delu v zveznih deželah na jugovzhodu in zahodu Nemčije (raziskava A), ki so se odzivali na naša vabila k sodelovanju v raziskavi. Pogovore z njimi smo vodili raziskovalci ob podpori širše skupine mladih družboslovcev, študentk in študentov, ki so zaključevali študij sociologije, in skupin mladih asistentov na FSPN. V to socialno omrežje je bilo vključenih okoli 500 »povratnic in povratnikov« (remigrantov) iz ZR Nemčije (raziskava B), ki so se z nabranimi izkušnjami in »plodovi« vrnili iz Nemčije in se ponovno umeščali v domača okolja. Tudi z njimi smo bili v stikih in vodili pogovore člani raziskovalne skupine in študentje višjih letnikov sociologije, pretežno v Pomurju, pa tudi drugod po Sloveniji. O poteku pogovorov in vtisih, ki so jih zbrali sodelavci, govorijo njihova poročila¹⁶. Posamezni med njimi so svoja spoznanja iz teh stikov poglobili v lastne raziskave, ki so jih obranili kot diplomske oz. magistrske naloge (Migracije 13, 17, 34). Njihove analize so pomembno prispevale k realizaciji ciljev

15. Projektne dokumente Migracije 1, v izvorni obliki objavljen v poglavju 2.0.

16. O svojih vtisih z anketarskega dela v Nemčiji so poročali: Drago Flis, Mojca Novak, Matjaž Verbič, Uroš Pešec, Ivan Kosovel, Mirjana Ule, Andrej Ule, Ciril Baškovič, Pavle Gantar, Draga Kosi, Maja Rajer, Lojze Kos, Milan Štante, Marjan Pungertnik, itd. Glej: Poročilo o izvajanju ankete v ZRN, Migracije 11, februar 1976, str. 83–176. Pri izvedbi raziskave je v kasnejših fazah projekta sodelovalo še mnogo več mladih diplomiranih sociologov in študentov sociologije, še posebej v raziskovalnih akcijah v Ingolstadt in v Prekmurju.

projekta. V to večplastno omrežje pa se je vključevalo še veliko posameznikov, strokovnjakov z različnih področij mednarodnih migracij in zaposlovanja.

Leto 1973 je bilo torej leto načrtovanja raziskave. V letih 1974 in 1975 sta potekali ključni empirični raziskavi in vse priprave zanju. Najobsežnejša je bila priprava za terensko fazo raziskave v Nemčiji (Raziskava A), dokončan in testiran je bil vprašalnik, zbrani so bili poimenski sezname Slovencev v ZR Nemčiji iz različnih virov (priprava vzorčnih seznamov). Pri tem smo se opirali na podatke jugoslovanskih konzularnih predstavništev. Ti so imeli (slabe) preglede o državljanih, ki so obnavljali vizume, več uporabnih informacij pa so imeli na voljo: slovenska kulturna društva, ki so imela pregled nad svojimi člani, slovenske katoliške (župnijske) skupnosti oz. slovenski duhovniki v Nemčiji, ki so imeli (dober) pregled nad posamezniki in družinami, ki so se vključevali v njihove verske, kulturne, dobrodelne, izobraževalne in zabavne programe, podjetja, ki so organizirala letalske in avtobusne prevoze ob praznikih in v počitniškem času, nemški regionalni zaposlovalni uradi, deželni sindikati, itd.¹⁷ To je bilo izjemno naporno in na koncu ne povsem zadovoljivo početje, saj so morali raziskovalci na terenu na osnovi kvotnega vzorca podatke o Slovencih preizkušati, dopolnjevati in jih sami dodatno zbirati »od človeka do človeka«, kar se je izkazalo še posebej uspešno, saj je bilo sklicevanje na Slovence oz. posredovanje stika z njim v Nemčiji boljše priporočilo kot zgolj sklicevanje na raziskovalno ustanovo, iz katere smo prihajali, itd. Empirično delo, torej izvedba ključne raziskave »Slovenci v Nemčiji«, je potekala v letu 1974. Terenski fazi je sledilo strokovno delo pri urejanju in vrednotenju nizov podatkov, prevajanju opisov (odprtih odgovorov) v kategorialne okvire (šifriranje), končnem urejanju datoteke raziskave¹⁸, njenem postopnem odpiranju, kompleksni obdelavi in analizi¹⁹ ter pripravi raziskovalnih poročil. Rezultati Raziskave A so bili prikazani v dveh dokumentih, v prvem poročilu neposredno po ureditvi datoteke²⁰ in v drugem poročilu, kjer so objavljeni rezultati poglobljenih

17. Pomanjkljivi podatki o slovenskih imigrantih v ZRN niso dopuščali priprave reprezentativnega vzorca. Izbor respondentov je potekal na osnovi kvotnega vzorca na naslednjih spremenljivkah: spol, starost, kvalifikacija, migrantski staž, družinski status.

18. Slovenci v Nemčiji. Prikaz rezultatov empirične raziskave in šifrirna knjiga, Migracije 9, maj 1975, 331 str.

19. Pri obdelavi obsežnih datotek smo se oprli na program SPSS, ki so ga raziskovalci iz Inštituta za sociologijo (S. Saksida) malo pred tem (1973) pridobili na NORC, Chicago. Pri koncipiranju in izvedbi obdelave in analize, ki jo je vodil Cveto Trampuž, smo se oprli na izkušnje iz predhodne uporabe programa SPSS v okviru stratifikacijskega projekta ISU (S. Saksida, K. Momirovič, K. Petrovič, A. Caserman, A. Tauber in P. Kozmik). Aplikacija programa ISSP je v tistem času bila pomembna metodološka inovacija – in to ne le v Jugoslaviji.

20. Poročilo je bilo urejeno in pripravljeno maja 1975, Migracije 8, 132 str.